

Олександр Шаров

КРИНИЧНА ЕКОНОМІКА

На початку вересня цього року в польському курортному містечку Криниця-Гурська вже в одинадцятий раз відбувся Економічний форум, що збирає політиків, бізнесменів та аналітиків із країн Центральної і Східної Європи. Курортні містечка, як відомо, відіграють особливу роль у міжнародних економічних відносинах: курортними є й американський Бретон-Вудс, в якому прийняли рішення про створення Міжнародного Валютного фонду, і швейцарський Давос, де щорічно відбуваються зустрічі «сильних світу цього»... Як «східний Давос» задуманий і Криничний чи Кринице-Гурський форум. Цього разу на ньому були присутніми представники 19 країн. Переважали, звичайно, господарі форуму, серед яких, окрім вищого керівництва країни, були такі відомі особи, як Лешек Бальцерович, Марек Белька, Зігмунд Бердиховські, Броніслав Геремек, Юзеф Олексі, Ханна Гронкевич-Вальтц. Дуже шанобливо на рівні президентів, крім Польщі, були представлені Литва, Словаччина і Молдова. (Остання – як новачок цього року). Усіх дещо вразила європейськими перспективами і мисленням своїх офіційних представників Болгарія. Поки не з'ясувалося, що більшість з них прожили не один рік на Заході, де, наприклад, молодий віце-прем'єр і міністр економіки Н. Васильєв зумів зробити кар'єру в інвестиційних банках Лондонського Сіті. Традиційно активними є представники Росії. І хоча рівень їх представництва за останні роки помітно знизився, – не йдеться вже ні про міністрів, ні губернаторів, та й з відомих імен можна згадати, мабуть, лише депутата Держдуми С. Ковальова, – «натиск у голосі» не меншає. Українська сторона, яка обіцяла в минулому році вустами прем'єра В. Ющенка значно активізувати свою участь, слова, в принципі, дотримала. Побував на форумі не лише В. Ющенко (як «Людина 1999 року»), і вручив президенту А.

Квасневському відзнаку «Людини 2000 року» – звання, що присуджується політикам і бізнесменам країн Центральної і Східної Європи за результатами опитування всіх учасників форуму), а й нинішній прем'єр А. Кінах. Членів офіційної делегації, що супроводжувала його, активно підтримали представники фінансово-банківських кіл. Загалом Україну представили відповідним чином і вона була повноправним учасником дискусії. (Настільки, що один із представників російської делегації зі здивуванням у голосі поцікавився у нашого прем'єра, чому, обговорюючи проблеми інтеграції України в європейські структури, ніхто жодного разу навіть не згадав... Росію. Нагадувати про те, що «в домі вішалника про шнурок не згадують», йому, однак, не стали, і все обійшлося цілком по-європейськи, цивілізовано). Дуже добродійно на наш імідж вплинули вищеступи Б. Гаврилишина, якому подякували за те, що він уже добрих десять років невтомно наставляє на шлях істинний наших вищих чиновників. (Я особисто більше хотів поспівчувати йому в цьому і подивуватися його довготерпінню). На довершення ми здивували всіх нашим поетом (Д. Павличком), який економічно мислить (з його слів, вимушено), та міністром економіки, який поетично говорить.

Але мета даної статті – це зовсім не звіт про діяльність нашої делегації і навіть не огляд подій Форуму. Набагато важливіший, власне, предмет обговорення. Як видно із назви, говорили переважно про економіку. Але чомусь виникало відчуття (що виразно прочитувалося на обличчях і в словах деяких наших офіційних економістів), що кажуть зовсім не про те, що звикли називати «економікою» у нас. Чомусь не сталося очікуваного пожвавлення в залі після повідомлення про наш рекордний урожай, про приплив іноземних інвестицій, що продовжується надалі, незважаючи ні на що, про значне зростання виробницт-

ва... Навіть новина про те, що найстабільнішою валютою, якщо не всього світу, то, напевно, всієї Центральної і Східної Європи, є українська гривня, не вразила учасників Форуму. Вони думали лише про якусь «нову економіку».

Сучасна економіка, яка ще не переважає в абсолютних розмірах, але вже задає тон, — це економіка, основою якої не є ні фізична праця, ні засоби виробництва, ні сировинні запаси. Знання — от її ключове слово. «Економіка базується на знаннях» — так визначив предмет обговорення польський міністр економіки Я. Стайнхоф, так називалася й одна з монографій, що пропонували всім учасникам Форуму (але, схоже, вона, крім представників Тернопільської академії народного господарства, нікого більше не зацікавила). Термін «нова економіка» вже давно не новий для зарубіжних політиків, економістів, журналістів. Численні дослідження у цій сфері здійснені під егідою ОЕСР, а також Світового банку, ЮНЕСКО і Міжнародної організації інтелектуальної власності. Можна пригадати й те, що ще А. Маршалл стверджував, що знання — це наймогутніший двигун виробництва. Часто поняття цього терміна зводять до розвитку на основі нових інформаційно-комунікаційних технологій, які поки що лідирують у «новій економіці». Але в ширшому значенні — це економіка, що ґрунтується на знаннях (ЕЗЗ) і в інших галузях науки. Йдеться не лише про успіхи генетики та біотехнології, що даються знаки, а й про застосування технологічної політики і соціальних знань у господарській і супутніх їй сферах: підготовці кадрів та інституційній інфраструктурі. Тому найприйнятнішим є визначення економіки, що базується на знанні, подане спільно ОЕСР і Світовим банком, як економіки, в якій підприємства, організації, окремі особи та суспільство загалом дуже ефективно створюють, освоюють, передають і використовують знання, сприяючи швидкому розвитку економіки і суспільства. Здавалося б, нічого нового в такому підході немає. Такий сучасний авторитет, як Лестер Туров, також наголошує на тому, що й попередні промислові революції базувалися на не менш епохальних відкриттях, єдине, що нинішня технологічна база «нової економіки» підштовхує всіх до глобалізації економіки (в тому числі постачання, виробництва і збуту продукції), втрати урядами частини суверенних прав і посилення ролі на світовій арені великих транснаціональних корпорацій. Глобалізація та «електронна економіка» («е-економіка») нині — це лише видимий результат й один із видів цього нового типу економіки. Хоча очевидно, що масове поширення інформаційно-комунікаційних технологій істотно

підвищує ефективність господарської діяльності.

Звичайно, перспективи «нової економіки» аж ніяк не безхмарні. Падіння біржових котировань високотехнологічних корпорацій у всьому світі чітко відобразило «перегрів» у цій сфері. Пішли в минуле безвідповідально-оптимістичні прогнози на майбутнє. «Нова економіка» з чуда перетворилася у життєві будні планети зі своїми принципами, правилами і закономірностями. Так, в умовах «нової економіки», як наголосив прем'єр Бузек, не можна бути успішним у всіх галузях. Треба зосередитися лише на тому, що вдається робити найліпше за всіх. Ця думка сягає корінням принципу порівняльних витрат, розробленого Д. Рікардо. Але здається, потрібно повторити її й для тих, хто вивчав подібні концепції лише в курсі «Критика буржуазних економічних теорій» і досі намагається визначити пріоритетні галузі національної економіки за принципом «Оголосіть увесь список, будь ласка».

Зрозуміло, що велика відкритість економіки щодо світової торгівлі й іноземних інвестицій, а також зручне розташування країни (бажано, не на периферії міжнародних комунікацій) — це чинники, що сприяють розвитку ЕЗЗ. Класичний приклад, що підтверджує, наскільки ефективною є відкритість та активна участь у глобалізаційних процесах, — порівняння результатів, досягнутих такими країнами, як Південна Корея і Гана. Приблизно сорок років тому вони мали однакові стартові умови, а нині корейці, котрі віддали перевагу принципам «нової економіки», виробляють ВВП на душу населення у 30 разів більше, ніж ті, які залишилися прихильниками економіки, що базується на сировинних ресурсах і захисті національного виробника.

Дедалі очевиднішим є те, що глобалізація зовсім не процес загального зрівнювання і перетворення світу в одне велике «всесвітнє село». Подібні бачення, якщо вони не політичне лукавство, властиві лише екзальтованим панночкам та аналітикам, які вважають, що світ виник напередодні їх народження. Однак «ніщо не нове під місяцем». Історія знає дуже багато серйозних спроб глобалізації, створення єдиної цивілізації, — *Raix Romana*, імперія Чингіз-хана, світовий комунізм, — щоб зрозуміти, що дане Богом різноманіття людського життя (культурного, політичного, економічного) ніколи не зможе бути зведене до сірої одноманітності ні мерехтливої рекламною вогнями *Raix Americana*, ні задушливого світу Гулагу. Людям властиво не лише об'єднуватись із собі подібними, а й намагатися зберегти свою індивідуальність. Будь-яка тенденція об'єднання згодом пере-

ходить у тенденцію розподілу, а будь-які прагнення до відокремлення й автаркії неминуче будуть нівельовані бажанням відчутти себе частиною єдиного цілого Людства. Тому в умовах глобалізації дедалі чіткіше простежується розвиток процесу регіоналізації. Європейський Союз, НАФТА, СНД, АСЕАН, ГУУ-АМ... Різні політичні й економічні об'єднання – це ніби кристали, що утворюються в соляному розчині: вони швидко ростуть, здавалося б здатні досягти величезних розмірів, але раптово відколюються, досягнувши критичного розміру. Спостерігаючи нині процес глобалізації, ми можемо чітко визначити, наприклад, Європу, яка об'єднується, але не має наміру втрачати свою ідентичність, а всередині – дедалі інтегрованіші країни Бенілюксу. (Зовні, наприклад, Вишеградська група.) На фоні якщо не ліквідації, то повного ігнорування кордонів, введення єдиної валюти й уніфікації законів – не лише не затухаючий сепаратизм в Країні Банків, а й посилення тенденції до самовизначення в Британському Уельсі або на півночі Італії. Кількість незалежних держав продовжує зростати, незважаючи на мрії футурологів про єдиний світовий уряд. Єдність у різноманітті – ось реальний лозунг глобалізації.

Як зазначив президент А. Квасневський, альтернативою об'єднаної Європи могло б бути не збереження status quo, а створення чогось принципово іншого, для чого не існує ні причин, ні необхідного інтелектуального потенціалу. Тому процес європейської інтеграції здається безповоротним. Принаймні, на найближчі десятиріччя. Говорити ж серйозно про безальтернативність європейської інтеграції та глобалізації загалом навряд чи варто. Адже ми бачили, що значно радикальніші та всеохоплюючі процеси, як, наприклад, «перемога соціалізму в світовому масштабі», «втрачають шлях і зазнають поразки власне поблизу мети». Доволі агресивні виступи антиглобалістів уже нині роблять цілком реальним розвиток зворотних тенденцій. Саме тому, як сказав польський прем'єр Е. Бузек, не можна допустити, щоб глобалізація перетворилась у «гру з нульовим результатом», тобто у такий вид взаємовідносин, при якому виграш одних відбувається лише за рахунок еквівалентного програшу інших (як, наприклад, у преферансі). Виступи антиглобалістів виникають саме на ґрунті незадоволення не стільки глобалізацією, скільки її результатами для цілком конкретних груп населення або корпорацій. Адже перший масовий виступ У Сіетлі був спровокований аж ніяк не діями Всесвітньої торговельної організації (про повсякденну діяльність якої переважна більшість тих, хто протестували, без сумніву, не мають найменшого поняття), а простим фактом підви-

щення конкуренції на ринку праці в США внаслідок спрощення доступу на нього громадян Мексики, що відбувся після створення спільного інтеграційного об'єднання НАФТА. Говорити про це прямо, очевидно, просто не вигідно: по-перше, різко знизиться кількість прихильників, по-друге, виникає ризик почути у відповідь вагомні аргументи «за» не лише від влади, а й від тих співгромадян, які отримують додаткові переваги від конкуренції, що посилюється на ринку праці, і від інших явищ, зумовлених інтеграцією. Суперечливість руху антиглобалістів виявляється навіть у тому, що без глобалізаційних досягнень того ж Інтернету, прозорості кордонів, трансконтинентального транспорту, єдності платіжних систем був би взагалі неможливим їх рух.

Про неоднозначність і суперечливість процесів, що спостерігаються, говорив і професор Б. Гаврилишин. Він, зокрема, спробував визначити своєрідні правила поведінки, що забезпечують розвиток «нової економіки» та глобалізації, а саме: а) амальгамацію (тобто об'єднання та укрупнення корпорацій); б) дерегуляцію; в) конкуренцію, г) лібералізацію економіки; д) приватизацію. Критичний погляд метра виявив побічні негативні явища, що спричиняються дотриманням кожного з цих правил. Можна сказати, що збереження процесів глобалізації можливе лише тільки за умови забезпечення раціонального розподілу її переваг між усіма залученими сторонами. Тобто йдеться про так звану «регульовану глобалізацію». Хоч не зрозуміло, хто повинен забезпечити це регулювання. Національні уряди не можуть цього зробити за визначенням, Об'єднані Нації – через надзвичайно широкий розподіл інтересів і складність досягнення консенсусу, невеликі групи провідних країн або міжнародні наднаціональні організації – через неприйняття ідеї поділу людства на «господарів життя» і «братів менших». Маємо, якщо пригадати раннього Жванецького, зачароване коло, розімкнене у вигляді прямої, на різних кінцях якої ми і знаходимося.

Істотним результатом глобалізації є дедалі виразніше перенесення центру прийняття рішень, що впливають на ситуацію у всьому світі, з кабінетів політиків в офіси менеджерів. Значно частіше не політичні, а суто економічні аргументи є вирішальними. А це означає, що менше враховують соціальні результати рішень, що приймаються без відповідних демократичних процедур. Таким чином, глобалізація створила для кожного з нас свої пастки – фінансові, екологічні, юридичні. У них потрапляють ті, хто загавився і недооцінив їх небезпеки, інколи не лише окремі країни, а й цілі континенти. Тому відомий польський економіст-міжнародник Д. Росаті звернув увагу на те, що в рамках «нової економіки»

набагато важливіше зосередити зусилля щодо контролю за рухом капіталу не стільки з метою обмеження його відпливу, скільки регулювання його припливу. Йдеться про ті країни, нерозвинена ринкова інфраструктура яких загрожує фінансовими кризами, що швидко поширюються на багато інших, інколи географічно віддалених держав, пов'язаних однак каналами міжнародного руху капіталу.

Як і за будь-якої промислової революції, одним із результатів нинішньої революції буде посилення нерівності між країнами з різним рівнем економічного розвитку. Тому на порядок денний вноситься питання про те, що потрібно зробити, щоб бути серед тих, хто найбільше виграв. Схильність або, навпаки, нездатність до генерування чи освоєння інновацій і нових технологій значною мірою залежить від уже нагромаджених знань, а також від рівня, темпів і загальності освітнього розвитку суспільства. Велику роль при цьому відіграє розвиток відповідної інфраструктури, політики держави і місцевих органів влади, національних та іноземних інвесторів. Очевидно, що економічний успіх будь-якої країни буде залежати від її готовності та спроможності до забезпечення довготермінових соціальних інвестицій у підвищення кваліфікації, в освіту, науку і відповідну інфраструктуру. Але замість звичних для нашого вуха «наука та освіта» правильніше говорити про систему отримання і поширення знань. Адже отримання знань стає менш відокремленим видом ді-

яльності, зосередженим лише в спеціальних установах. Розуміння цього, очевидно, потребує не просто збільшення освітніх і наукових статей витрат бюджетів держави і великих корпорацій, а й радикальної зміни всієї бюджетної структури. І це вже не має розглядатися як соціальні витрати. Це цілком прагматичне вкладення капіталу. Адже виробництво кожного біта інформації легко вимірюється в грошовому вираженні, і постачання інформації на світовий ринок може бути вигідним бізнесом не лише для окремих корпорацій, а й для цілих країн. Особливо для країн із перехідною економікою. Ця думка, висловлена словацьким віце-прем'єром І. Міклошем, цілком могла б стосуватися і нашої країни. Саме в умовах «нової економіки» наше територіальне розташування, що протягом віків було нашим прокляттям, стає нашою перевагою. На жаль, це було сказано не про Україну. Це сказав польський президент. Наш представник говорив про те, що в повсякденній управлінській роботі йому доводиться стикатися зовсім з іншими проблемами. У нас, як і раніше, всі сили акумулюють на розв'язання проблем «старої економіки», а проблеми «нової економіки», проблеми завтрашнього дня, здаються, напевне, дрібницями. Мимоволі згадуються слова, повторені на Форумі президентом А. Квасневським: «Не можна ставитися легковажно до дрібниць. Адже саме дрібниці забезпечують досконалість. А досконалість – це вже не дрібниця».